

Bibliaren itzulpena Euskal Herrian Historia apur bat

Jesus M Zabaleta

Sarrera

Bibliaren euskarazko itzulpenaren historia deskribatu eta aurkeztu nahi dugunean, hasiera izan zuen momentutik gaurko eguneraino gakartzan bide sare bat bezala azaltzen da aztertzailearen begietara. Sare horrek une sendo batzuk ditu, gailur une batzuk, momentuan momentuko eta era askotako arrazoiek eraginak: garrantzi handiko eta arnas luzeko itzulpenak egin diren momentuak. Garrantzia, jakina, era askotako arrazoiengatikoa izan liteke, batzutan arrazoi bategatikoa, bestetan bestegatikoa.

Beti ere euskal literaturaren garai bat markatu duten itzulpenak izan dira ordea, garai bati beren marka eman diotenak, edo euskal literaturaren garai oso baten adierazgarri izan direnak.

Bibliaren euskarazko itzulpenaren historia une goren horien inguruan ehunduko dela aurreratu liteke. Itzulpen handi bakoitzak eragin berezia izan du, Bibliaren beraren beste maila batzutatako itzulpenetan, eta are euskal literaturaren zabaltasun osoan ere.

Sarrera honetatik bertatik gailurra jo den une horietako batzuk aipatu behar badira, lehen ueña bera aipatu behar da lehenik: J. Leizarragak egin zuen itzulpena.

Hurrena aipatzekoak L. L. Bonaparte printzearen eraginez J.-P. Duvoisin kapitainak eta J. A. Uriartek burutuak dira (azkeneko hau osorik argitara eman gabe dagoena oraindik ere). Euskarazko lehenengo Biblia osoak dira.

Ondoren R. Olabidek itzuli eta argitaratua (1958) ez da ahaztu behar. Hizkuntz ideologia jakin batek baldintzatua, baina aldi berean gaur egun euskal idazle direnek eta adin batetik gorako euskaldunek eskura eduki ahal izan duten euskarazko Bibliaren bertsio bakarra (Testamentu Zaharraren irakurketarako erabilia batez ere. Duvoisin kapitanaren Bibliaz Biblioteca de la Gran Enciclopedia Vascak argitaratu zuena askoz ere beranduago iritsi bait zen).

Zentzu berean aipatu behar dira Orixek argitaratu zuen **Urte guziko meza-bezperak** (1950), gaur egun euskararen alorrean aktiboan dagoen belaunaldiaren puska on batek iturri horretatik edan bait zuen hizkuntz eredua.

Geroztik Vaticano II Kontzilio ondoko erlijio katolikoaren berrikuntza eta euskal mugimendu politiko berri baten ermetze momentu bat elkarren interseksioan gertatzen direlarik, euskal bizitzaren zuzperraldi horretan (69az aurrera eta atzera hedatzen den hamarkada inguru bat, denborari mugak jartzeak zentzurik baduen heinean), arrakasta handiko zenbait Bibli itzulpen argitaratu ziren (**Lau Ebanjelioak, Salmuak**), eta batez ere arnas luzeko bi itzulpen proiektu jarri ziren martxan: Liturgi Batzordearen Bibli itzulpena, eta Eliz arteko Bibliaren itzulpena.

Lerro gutxiotan ageri den Bibliaren euskarazko itzulpenaren gailurreko uneak azaldu dituen sarrera labur honen ondoren, astiroago eta xeheago aztertuko dituzu Bibliaren itzulpenak gure artean eman izan dituen urratsak.

Azterketa irizpideak

Euskal Bibliaren azterketa on, serio eta sakon batek itzultzailearen usteak eta itzulpenaren errealitateak ongi ezagutzea eskatzen du. Itzultzailearen usteak, hain zuzen, bere lanerako izan dituen iritziak

ezagutu behar direlako: zein itzulpen irizpide erabili dituen, bere garaian nagusi ziren irizpideak, zer asmorekin egina den itzulpena, nola konjugatzen eta elkarretara batzen diren Jainkoaren hitzarekiko errespetoak itzultzaileari eskatu izan dion literaltasuna eta pastoral-tzarako erabilerak eskatzen duen hizkuntz egokitasun eta dotorezia; eta itzulpenaren errealitateak: zein euskalkitara itzuli den, zeintzuk izan diren itzulpenarako erabili diren jatorrizko testuak eta testu lagungarriak, zenbateraino bete diren itzultzailearen iritziak.

Horrek guztiak lan monografiko ugari eskatzen du Bibliaren euskarazko itzulpenaren historiari serio heldu aurretik. Lan monografiko horietako bat, eredu bezala har litekeena, Iñigo Ruiz Arzalluz jaunak oraintsu *Anuario del Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo"*-n argitaratua da: "*Notas sobre algunas traducciones vascas del Nuevo testamento*"⁽¹⁾. Beronetan James Barr-ek landu duen tipologia batetan oinarriturik⁽²⁾ Haraneder, Harriet eta Duvoisin-en itzulpen moduaren eta jatorrizko testuarekiko duten leialtasunaren azterketa bat egiten du, San Mateoren ebanjelioaren itzulpenean oinarri artuta batez ere.

Orain aurkezten dugun lan honi dagokionez, egin diren itzulpenen analisi zehatzetan oinarritu ezinez, Euskarazko Bibliaren historia osatu duten itzulpen eta itzultzaileez dauden testigantzetan oinarritu dugu, eta haien bilketa, sailkapen eta konfrontaziora mugatu, hain zuzen. Zentzu horretan, eta muga horien barruan hartu behar da beraz artikulua hau, eta beti eduki kontutuan, ahaztu gabe, itzultzailearen irizpideak gezurta litzakeela, eta oso maiz gezurtatzen dituela gezurtatu ere, itzulpenak berak. Zerbaiten ustean besterik egin, sarri gertatzen bada, itzulpenean are usuago bait da gertatzen.

(1) RUIZ ARZALLUZ, Iñigo: "Notas sobre algunas traducciones vascas del Nuevo Testamento" in *Anuario del Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo"*, XXX-3. Donostia 1987. 709-723 or.

(2) BARR, James: "The typology of Literalism in Ancient Biblical Translations" in *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen*. Ruiz Arzalluzek aipatua, op. cit. 711. or.

Bibliaren Lehen itzulpenak

Euskarazko Bibliaren historiaren sorrera ofiziala La Rochelle-n gertatzen da 1571an, Joannes Leizarraga **Iesus Christ Gure Iaunaren Testamentu Berria** argitaratzen den unean.

Garaitsu horretan bertan Europako hainbat hizkuntzataraz itzulzen da Biblia, protestanteen eraginez batez ere.

Ordura arte, euskal kristauak, Europako hainbat hizkuntzataraz hitzun diren kristauak bezalaxe, Bibliaz umezurtz egonak dira, Bibliaren zuzeneko ezagutzarik gabe, alegia.

Juan San Martin jaunak galdetzen du ordeaz: *“Es ésta en realidad la primera traducción de la Biblia al vascuence? Eta berak erantzuten segidan: Sí como obra impresa, pero por la literatura oral se puede testimoniar la existencia de algunas partes de la Biblia vertidas al euskara: En el cancionero popular se mencionan frecuentemente pasajes de Noé, Salomón, etc. También en la lectura de pastorales (teatro popular suletino) encontramos de Moisés, Josué, Abraham, Sodoma y Gomorra, el Hijo Pródigo, San Juan Bautista, etc., además de las menciones a salmodias, epístolas y Evangelio en las predicaciones de los sacerdotes”*⁽³⁾.

Horrez gainera, predikarien eraginez, ahoz aho hedaturik aurkituko ziren Bibliaren beste hainbat pasarte ere han eta hemen.

Biblia izan ere, euskaraz ez bazen, latinez, behin baino gehiagotan aipatzen da Euskal Herrian. Besteren artean aipatzekoa da Nafarroako errege Santxo Azkarrak (1194-1234) bazuela ale bat, latinez idatzia, eta anitz marrazkirekin, Ferrandus Petri de Funesez egindako marrazkiz apaindua Yale-ko unibertsitateak 1970ean berriro argitaratu eman zuena (*François Bucher. The Pamplona Bibles. A facsi-*

(3). SAN MARTIN, Juan: **La Biblia en euskara** in **Boletín de la Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País**. Donostia. XXXVII urtea - 1981. 602 - 608 or.

mile compiled from two picture Bibles with martyrologies commissioned by king Sancho el Fuerte of Navarra). D. Luis Nafarroako gobernariak bazituen beste bi ale 1361an⁽⁴⁾.

Bestalde, bada susmoa Leizarragaz aurretik beste Bibli itzulpenen bat egin ote zen ere. Tomás Fermín Arteta Agoiztarrak zeukan esku izkribu batean oinarriturik, Artemós-Sarratel Jaunak honela bait zioen: *Hay muchos fragmentos de uno y otro testamento que no son de aquella versión (Leizarragarena). Entre otros sabemos que don Tomás Arteta... tiene la Pasión de Jesu-Christo, según San Mateo y San Juan, donde se evidencia que no hubo una sola traducción de la Biblia al vascuence*⁽⁵⁾.

Joannes Leizarraga: Iesus Christ Gure Iaunaren Testamentu Berria (1571)

Esanik geratu da Bibliaren euskararako itzulpenaren historiaren gailur guncetako bat bere lehen unea bera dela. Ez lehenengo itzulpena delako bakarrik ordea, euskal literaturaten historian ere, B. Etxepareren ondoren aipatzen den bigarren obra izanik, ageri duen heldutasunagatik baizik. “*Sorprende ciertamente hallar en los principios de la literatura vasca una obra tan perfectamente acabada, tan adulta*”, dio I. Omaechevarriak **Euskera** liburuan⁽⁶⁾.

Luis Villasantek, hari beretik, dio: *Las obras de Leizarraga son extremadamente pulidas y perfectas. Para ser un iniciador, sorprende que hasta tal grado consiga dar la impresión de una lengua tan normalizada y fijada... En sus obras constantemente se revela como un perfecto conocedor de los recursos de la lengua que maneja*. Eta

(4) SAN MARTIN, Juan, Ibidem. Eta **Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco**, Ed. Auñamendi, Donostia 1978. *Biblia* artikulua.

(5) ARTEMÓS-SARRATEL: **Diccionario histórico, cronológico, geográfico y universal de la Santa Biblia**, I tomoa (Madrid, 1788) 180, or. SAN MARTIN, Juanek aipatua, Ibidem.

(6) OMAECHEVARRIA, I.: **Euskera**. Ed. Itxaropena. Zarautz, 1959, 156. or

geroxeago: *En suma, Leizarraga aparece en el escenario de la literatura vasca como un gigante solitario, especie de monstruo, sin antecedentes ni consiguientes*⁷⁾.

Goraipamen eta ohorezko hitz horiek merezi izan dituen itzul-tzailearen bizitzaz hitz bi esateko gelditzea merezi du: Beraskoitzen jaio zen, berak aitorturik jakin ahal izan denez, noiz eta norengandik zehatz jakiteko modurik aurkitu ez dela ordea, 1506 aldera. Apaiz katolikoa izana, dirudienez, kalbinistetara batu zen 1550-1560 aldean, Haranederrek susmoa zuenez. 1557an eliz-ministro izendatu zuten. 1563-1571 bitartean **Testamentu Berriaren** eta beste zenbait testu laburren itzulpenak burutu eta argitaratu ondoren, Labastidan geratu zen elizako ministro, eta han hil zela dirudi, 1589-1601 bitartean.

Obraren jenesia eta argitalpena

1559ko Pazkoaz Joana Albreteko, Nafarroako erreginak erlijio katolikoari uko egin, eta kalbinisten erreforma hartu zuen. Bere leinuari Auñamendiz hegoaldeko erresuma guztia kendu zioten Gaztela erregeen kontrako erantzuna izan zen. Erreforma kalbinista bere lurralde guztietan hedatzeko lanari ekin zion berehalatik. Biarnoarrak Genevera bidali zituen, Calvinorekin berarekin ikas zezaten. Zuberoako eta Behe Nafarroako zati bateko handikiak alde zituen. Zuberoako herria ere erreformaren alde jarri zen, ez ordea behenafarrak.

Erregina 1562an alargundurik, are suharkiago ekin zion erreforma lanari. 1563an argitaratu zen Testamentu Berria biarnoeraz.

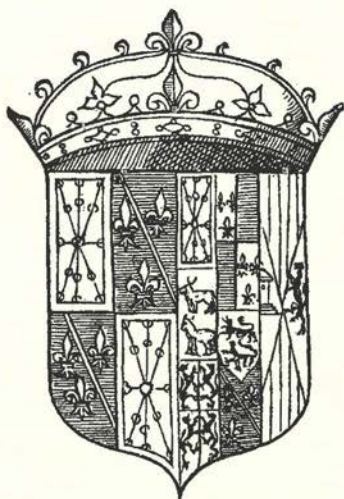
Leizarragaren itzulpen lana ere erreforma zabaltzeko plan hone-tan kokatzen da. Paben 1564eko martxoaren 14ean ospatu zen sino-doak eman zion Leizarragari Testamentu Berria, Otoitzak eta Dotri-na itzultzeko enkargua, G. Lacombek argitara eman zuen dokumen-

(7) VILLASANTE, L.: *Historia de la Literatura Vasca*. (2. ed.) Ed. Aránzazu, Oñati. 1979. 57. or.

tu batean ageri denez "pour s'employer à La translation du Nouveau testament prières et Catechisme en Langue Basque ez pour se préparer aservir au Ministère en Ce pays (Biarn) ou en La basse-Nauuarre"⁽⁸⁾.

Lan nekeza (cein içan baita nehorc lehen vicitic estima ahal liçaqueen baino handiago) eta burura eramán gaitza bizkarreratu zitzaion Leizarragari. Nafarroako Erreginari egin zion eskaintzan garbi ageri du Leizarragak bere lanak duen nekearen kontzientzia osoa eta zehatza: *Carguaren hartzera bathiric ecin naidiqueen, eta guti falta cedin non ezpainendin choil guibelera, nacusanean hambatez ere empresa handiágo, cembatez nic scribatu dudan lengoage motá baita, sterilenetaric eta diuersenetaric: eta oraino, tráslationetá behinçat, vsatu gabea.*

IESVS CHRIST
GVRE IAVNAREN
FESTAMENTV
BERRIA.

MATH. XVII.

Haur da ene Seme maisea, ceinetan neure atseguin onk haritzen baituz, huni beha çaquizguiose.

ROCHELLAN.
Pierre Hautin, Imprimiciale.
1571.

Hala ere, Leizarragak 1564 bertatik ekin zion lanari, eta Testamentu berriaren itzulpena 1565erako bukatuta zeukan, urte horretan

(8) LAFON, Renék aipatua: *Le système du verbe basque au XVIe siècle*. Ed. Elkar. Donostia, 1980. 59. or.

bertan ekin bait zion zuzenketa lanari Biarnoko Sinodoak agindurik Sanz de Tartas, La Rive, Landetcheverry eta Tardets osatzen zuten taldeak. Lau zuzentzaileetatik bi behintzat Zuberotarrak ziren: Tartas eta Landetcheverry.

Urtebetean itzulitako liburuak, ordea, sei urtez geratu beharko zuen argitaratu gabe. Argitaratzeko lanetan inprentako lana begiratu eta zuzentzeko Rochellan egon zen Lizarraga, eta hantxe izenpetu zuen Nafarroako Erregina Joana Albretekoari egin zion eskaintza: *Rochellan Agorrillaren 22. 1571.*

Ez da gauza segurua Leizarragaren emaitzak argitalpen bakarra ala bat baino gehiago izan zituen. Ale batzutatik bestetara zenbait aldaketa bait daude. Ale guztiak ez dira berdinak: zenbaitetan Testamentu Berriarekin batera argitaratu ziren gehigarriak ez dira ageri bestetan. Gehigarririk gabeko horietakoren bat ezagutu bide zuen Larramendik, esaten bait du: *“Consta lo tercero al parecer que el autor es calvinista, por el tiempo en que hizo su traducción, por el lugar de la impresión, por la libertad de hacerla en lengua vulgar, y por la reina de Navarra Juana de Albret, á quien la dedica, que vivió y murió calvinista el año 1672. Por lo demás no se puede conocer sea calvinista el traductor, que está á mi entender muy ajustado en su traducción”*⁽⁹⁾. Eta ondoren aipatzen dituen osagarrietan, Testamentu Berria osatzen duten liburuak besterik ez ditu aipatzen.

Pentsa liteke, beraz, Testamentu Berriaren argitapen bat baino gehiago izan zirela, edo hala ez bada, argitalpena luzatu egin zela. Leizarraga 1673ra arte Rochellan geratu bait zen.

Leizarragaren euskalkia

Leizarragaren beraren eguneroko hizketarako euskalkia zein zenik ezin argitu daiteke, ezin daitekeelako argitu zenbateraino islatatzen den bere idazkietan berea zuen euskalkia. René Lafonek dio:

(9) LARRAMENDI, Manuel: *Diccionario Trilingüe, Castellano, Bascuence y Latín. Prólogo.* Donostia 1853. XXXII or.

“Nous ne pouvons savoir dans quelle mesure la langue des écrits de Liçarrague reflète son parler propre, celui qui était en usage dans sa famille et celui qu'on employait à Briscous; ni dans quelle mesure ces parlers concordaient ou divergeaient, ni, par suite, à quoi il faut attribuer la présence dans ses écrits de telle ou telle forme souletine, bas-navarraise ou commune à ces deux groupes de parlers”⁽¹⁰⁾.

Izan ere, **Testamentu Berria** itzultzeko kargua hartu eta luma paperaren gainean irristatzen jarri zuen une beretik agertu zitzaion garbi Leizarragari euskalkien arazoa: *Gaineracoaz den becembatean, batbederac daqui heuscal herriā quasi etche batetic bercera-ere minçatzeco manerán cer differentiá eta diuersitatea den; raçoin honegatic sensu eguiazcotic aldaratu gabe, lengoageaz den becembatean ahalic guehiena guciey adi eraciteari iarreiqui içan gatzaitza, eta ez choil edocein leku iaquineco lenhoage bereciri* —aitortzen du berak **Hevscalduney** sarrera hitzetan.

Leizarragaren testuak azertu dituzten guztiak bat datoz esanez haren euskalkiaren oinarria lapurtera dela, behenafarreratik eta zubereratik harturiko forma eta hitz askoz aberastua. J. Vinson euskalaria da horretan salbuespena. Harentzat, izan ere, behenafarrera bait da Leizarragaren hizkeraren oinarria.

Leizarragaren hizkeraren “arkaikotasuna” ere sarritan aipatzen da. Schuchardt-ek dio *“Leizarragaren hizkuntza gaurko lapurtar eta behenafarrentzat, Luteroren hizkuntza gaur egungo alemaniarrentzat bezain urruna badela behintzat”*⁽¹¹⁾.

Ezaugarri horrekin batera, latin-zaletasuna aipatzen da. Leizarragak darabiltzan hitzetan, ordea, Etxeparen darabiltzanetan bezala, hizkuntza erromanikoetatik hartutako maileguzko hitz asko eta asko ageri da, bere garaian bertan mailegatuak askotan. Ez du aitzakia beharrik horretarako. Kanako ezteietako upelak *kubak* dira eta “maistre d’hostel” *mestedostal* deitzen da Leizarragarenean (Jn, 2, 6-9): *Eta ciraden han sey kuba harrizcoric eçarriac Iuduén purifica-*

(10) LAFON, René: Ibidem. 63. or.

(11) René LAFONek aipatua. Ibidem, 60. or.

tionearen araura, çaducatenic batbederac birá edo irurá neurri. Dioste Iesusec, Bethaitzaçue kubác vrez. Eta bethe citzaten garairano. Orduan dioste, Eraitsaçue orain, eta ekarroçue mestedostalari. Eta ekar cieçoten: Eta dastatu çuenean mestedostalac ur matsarno eguin içan cena (eta etzakian nondic cen: baina vra karreatu çuten cerbitzariéc baçaquiten) deitzen du sposoa mestedostalac, eta diot-sa...

Latinetiko hitzen maileguaz, itzulpen irizpideei dagokien alorrean hitzegingo da pausatua.

Leizarragaren hizkuntzaren arkaikotasuna bere aditz sisteman ageri da batez ere.

Ezaugarri horiekin, eta oinarri horiek harturik, Leizarragak berri-tik definitu zuen hizkuntz eredu bat, bere itzulpenetarako erabilgarri, ez Etxeparek bezala bere euskalkia erabiliz soilik, koine baten entsegu bezala baizik, agian I. Sarasolak dioen bezala *“para lograr todo esto Leizarraga tomará como base el dialecto labortano y se servirá ampliamente de arcaísmos, con la finalidad de reducir las diferencias propias de toda fragmentación lingüística, que tienden a aumentar con el paso del tiempo, pero también con la finalidad de obtener el tipo de expresión reverencial y distanciada que corresponde a los textos sacros”*⁽¹²⁾.

Koine horren erabilera eremua, edo xedea, **Huskalduney** oharreko aipatu hitzak ezagunak diren arren, ez dago guztiz garbi zein jende mota, zein euskalkitako jenderentzat idatzi zuen, edo eraiki zen koine hori. Ez bait da ahaztu behar **Abc**-an dioena: *“Eta minçatzeco maneraz den becembatean, Heuscal-herrian realigionearen exercitioa den lekuco gendetara consideratione guehiago vukan dut, ecen ez bercetacoetara: eta haur, sperançaz ecen Instrucone hunec lehenic, eta orain behin guehienic, hetan cerbitzaturen duela”*. Horretan oinarriturik dio agian Jon Juaristi jaunak: *“Leizarraga no pretendía escribir para todos los vascos, sino solamente para los*

(12) SARASOLA, Ibón: *Historia social de la Literatura vasca*. Ed. Akal. Madrid, 1976. 40. or.

súbditos de la reina de Navarra (es decir, para los de vertiente septentrional del Pirineo, lo que, en una cierta medida, simplicifaba el problema), y lo que requería no era, como alguna vez se ha dicho erróneamente, una lengua literaria, sino un grafolecto, una lengua escrita capaz de imponer una norma supra dialectal, de constituirse en Koiné de la Vasconia de ultrapuertos”⁽¹³⁾.

Hala ere esan liteke Testamentu Berrian eta lagungarri dituen testuetan ageri den hizkera ez dela guztiz homoginoa. Arrazoi bat izan liteke, itzulpenezko jarrera ez delako hauetan hartan zen berbera. Baina horrez gainera, euskalki joera desberdinen arabera jokatzen da testu batzutan eta besteetan. Hala, adibidez, deklinabideko NORI kasu pluralerako, ABC-an *-er* atzizkia erabiltzen da, zubererantz bezala, Testamentu Berrian berriz, *-ey* agertzen da guztietan.

Agian, hizkuntz barreiamendu apur horretan, idazle bat berarengan normala den barreiamenduaz gainera, are gehiago izaten dena hala ere hizkuntzazko baterakuntza eklektiko bat egin nahi denean, agian zuzentzaile eta begirale izan zituenen eskua ere ikusi behar da.

Testamentu Berriaren jatorrizko testua

Euskal literaturaren historiak irakurtzen direnean, batez ere Leizarragaren latinismoren aipamenak irakurtzen direnak, egiaztat hartzen da maiz Vulgatatik egin zuela Leizarragak bere itzulpena. Hala L. Villasantek dio: *“Como traductor bíblico, Leizarraga nos produce la impresión de ser sumamente servil y atado al texto latino”⁽¹⁴⁾.*

Hala ere R. Lafonek Leizarragaren testua kalbinistek erabili izan zituzten Bibliaren frantseserako hainbat itzulpenekin konparatuz argitu ahal izan zuenez, Pierre Robert, Olivetan deituak itzuli eta lehendabizikoz 1535ean argitaratu zen frantses bertsoari jarraitzen dio Leizarragak gehienez; ez ordea haren lehen argitalpenari, ondotik egin zitzaizkion zuzenketak dakartzanen bati baizik. Itzulpen

(13) JUARISTI, Jon: *Literatura Vasca*. Ed. Taurus. Madrid, 1987. 42. or.

(14) VILLASANTE, L.: Op. cit. 58 or.

hori grekerazko testuari oso lotua da. Leizarragarena grekerazko testuarekin alderatuz pentsa liteke ez ote zuen hartatik itzuli zuzenean. Askotan, ordea, Olivetanen testua jatorrizko grekerazkotik urruntzen denean “bete lanetan”, Leizarragak frantsesezkoari jarraitzen dio; aldiz ia sistematikoki frantsesezko testua Vulgatako testutik urrunduz grekozkoari atxikitzen zaionean, Leizarragarena ere grekozkoari zaio atxikitzen. Hala ere zenbaitetan, Leizarragaren itzulpena Vulgatari estuagotik jarraitzen zaio, Vulgatak dakarrena grekoari atxikiagoa denean Olivetanen itzulpena baino.

Adibideak aztertu nahi dituenak, R. Lafonen aipatu liburuan aurki ditzake.

Esan liteke beraz, Leizarraga eta bere laguntzaileak Olivetanen frantses itzulpenari jarraitu zaizkiola batez ere, baina grekerazko testua eta Vulgatako itzulpena kontutan hartzen zituztela.

Itzulpena gidatu zioten irizpideak

Leizarragak ahal duen estuenik jarraitzen dio bere itzulpenean jatorrizko testuari.

Haur bay erranen dut —dio Leizarragak Nafarroako Erreginari egin zion eskaintzan, Apokalipsiaren amaierako hitzez gogoraturik nonbait—, *ecen bethi orhoitic nola Iaincoaren manu expressa den haren hitzari deus edequi eztaquiõ ez erachequi: hala eguin ahal dudã fidelquiena eguin vkan dudala*.

L. Villasante jaunak, egin diogun aipamenaren ondoren, Leizarragak latinezko testuari zion atxikimenduaz dioenaren ondoren honela jarraitzen du: *“Pero sería un error creer que lo hacía así por ignorancia o torpeza. Era cuestión de criterio. El sumo respeto a la palabra de Dios es lo que le fuerza a traducir con una fidelidad y sujeción a texto que hoy nos parece excesiva, y sin duda lo es”*⁽¹⁵⁾.

L. Mitxelena, berriz, honela dio: *“Posiblemente no se han tenido en cuenta lo bastante las circunstancias que explican el*

(15) VILLASANTE, L.:Ibidem.

carácter excesivamente literal de su versión que tanteas veces le ha sido echado en cara. Era, en primer lugar, un calvinista que no creía que la palabra de Dios debiera ser objeto de paráfrasis y de traducciones ad sensum, por lo mucho que con ello se ganase en sencillez y naturalidad: por eso la traducción de los textos no bíblicos es mucho menos ceñida”⁽¹⁶⁾.

Bi aipamenotan laburbiltzen dan Leizarragaren itzulpen moduari buruz esan izan dena. Testamentu Berriaren itzulpenean hitzen aukeratarainokoan duen jatorrizko testuarekiko menpekotasun estua aipatu izan da.

Atxikimendu estu horren sentsazioa bi iturburutatik etorri lekioke Leizarragaren irakurleari: Lexikoan darabiltzan latinismoen ugaritasunetik, batetik, eta bestetik Leizarragaren periodoaren luzeragatik.

Ezin ukatuzkoa da, lexikoari dagokionean, hainbat hitz latinetik jasoak dituela Leizarragak, Vulgatatik hartuak balitu bezala. Gertakari hori berori ere aski harrigarria da, kontutan harturik ministro protestante batentzat Vulgatak ez zuela zertan izanik protestanteek egindako beste edozein bertsiok baino fidagarriagoa, berez. Latinezko testuak ez zuen “jatorrizkotasunik”, itzulpena zela jakin eta jatorrizko testuetara iristeko ahalmena bazutenentzat.

Hala ere, ez dira ahaztu behar, lehen aipatu ditugunez, Leizarragak Testamendu Berriaren itzulpenean eurrez darabiltzan hizkuntza erromanikoetatiko (frantses, eta agian biarnoeratiko) maileguak, mailegu berriak, artean morfologiako aldakuntzarik izan ez dutenak, pentsatzekoa denez Leizarragak berak mailegatuak, eta ez herri hizkeran hedatutako mailegutzat hartuak, euskarara artean itsatsi ga-beak beraz; eta alde horretatik latinismoekin konparagarriak gutziz.

Zalantzan jartzekoa da, beraz, Leizarragaren latinismoak jatorrizko testuari dion atxikimenduari zor zaizkion ala ez, jatorrizkoa,

(16) MITXELENA, L.: *Historia de la Literatura Vasca*. Ed. Minotauro. Madrid. 1960. 49. or.

ikusi denez, grekerari atxikitzen zaion frantsesezko itzulpen bat delarik gehiengan.

Latinismoen arazo honek ez du soluziobiderik izango Leizarragaren maileguzko hitzen azterketa konparatibo bat egiten ez den bitartean, garai hartan usatzen zen estilistikaren argitara.

Sintaksiari dagokionean bai zinez esan litekeela Leizarragak es-tutik jarraitzen diola jatorrizko testuari, eskura dauden argitalpenetan testu elebiduna agertzen den guztietan behintzat.

Mitxelana jaunak guzti-guztian arrazoa zuen Leizarragaren itzulpen joera testuen eduki semantikoari dagokion aldetik aztertzen bada. Gauza nabaria da alde handia dagoela Leizarraga Bibli-itultzai-learn eta Leizarraga bestelako testuen itultzailearn artean, testua- ren edukiaren trataerari dagokionez.

Leizarraga Bibli-itultzailearn jarrera aipatu dugun eskaintzako pasartean erretratatu da. Bestelako testuen itultzaiela berriz, bere lanetan: Sarreraren beraren itzulpena, eta beste hainbat pasarteetan egiten dituen egokipenak. Hala adibidez *Sabbathoa*-ren deklarazioan honela dio: *errã nahi da reposa, eta berehala hitz bera eduqui vkan dugu, ceren Euangelistéc Grecquez scribatzean, lengoage hartaco ezpacen-ere, ezpaitute cambiatu vkan. Eta hura cen asteco çazpigarren eta azquen eguna, orain batéc larumbate, bercec eguia-coitz eta bercéc nesquen egun deitzen duguna*. Astegun horren eus- kal izenen zalantza eta aniztasuna, pentsatzekoa da, jatorrizko testu- tik Leizarragak ez duela itzulia.

Laburtzeko, beraz, Leizarraga Testamentu berriaren itzulpenean, edukiari dagokionean guztiz menpekotzen zaio jatorrizkoaren edu- kiari, baina bestelako ikuspegi bat du Jainkoaren errebelazioak argi- tuak ez diren gainerako testuei dagokienez.

J. Leizarragaren Testamentu Berriaren argitalpenak

Leizarragaren obrak beste zenbait argitalpen izan ditu 1571z geroztik:

1900ean Strasbourg-en, Th. Linschmann eta H. Schuchardt jaunek Alemanian ezagutzen ziren aleetatik argitara emana: **I. Leiza-rraga(s) Baskische Bücher von 1571 (Neues Testament, Kalender und Abc)**. Schuchard jaunaren sarrera luze batez hornitua.

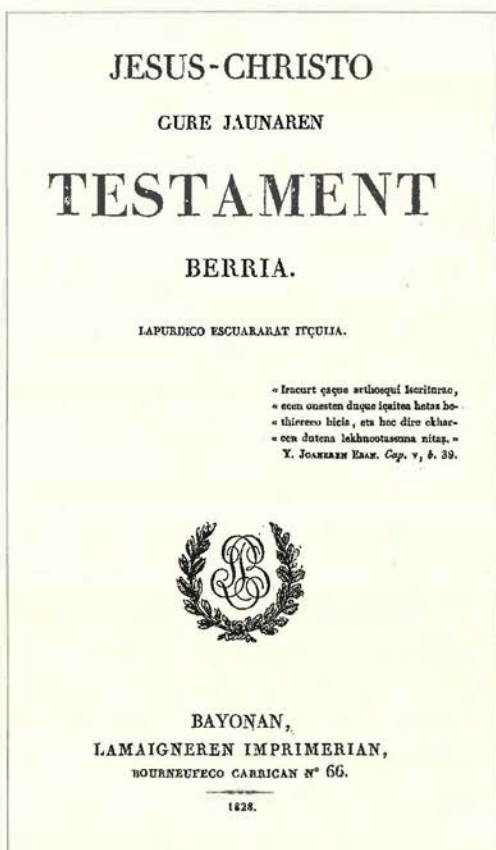
Edizio horixe bera argitaratu zuen berriro Hordago argitaletxeak 1979an, H. Schuchardt-en sarrerarik gabe.

1903-1908 bitartean Londresen, The Trinitarian Bible Society-k argitaratua, Dogson esukalariaren ardurapean, itxura denez. Testamentu berria besterik ez.

Hiru horiek dira argitalpenik osoenak.

Horiez gainera zatika ere argitaratu izan da: Hala J. Vinsonek argitaratutako San Markosen Ebanjelioa (1874), San Mateoren Ebanjelioa, Van Eysek argitaratua (1877), San Joanen Ebanjelioa eta San Mateorena Dogsonek argitaratuak (1891-1896 eta 1902), Lischamn eta Schuchardtek argitaratutako **Kalandrera** (1900); edo **Euskal protestantismoa zer zen** (Lur, 1970).

Beste zenbait argitalpen ere izan zituzten, ordea, Leizarragak itzulitako Ebanjelioek XIX mendearen lehen laurdena burutzean:

1825ean eta 1828an, San Mateoren Ebanjelioa, eta Testamentu Berri osoa. P. Lafitte jaunaren iritzian Gaidor beraskoiztarrak moldatuak ziren, Leizarragaren testua ez ezik Haranederren itzulpena ere aurrean zuela. L. Akesolo jaunaren iritzian, berriz, hiru pertsona desberdinek eginak dira moldaera hauek. Nolanahi ere, argitalpen hauek, Leizarragaren argitalpenak ezagutu ez zuen arrakasta izan zuten Lapurdin batez ere.

Bonaparte printzea bitarteko Bibli egokipenak

Leizarraga ondoren Biblia osorik edo pasarteak euskarara itzulzeko saio gehienak protestanteek eraginak izan ziren, 1856an L. L. Bonaparte printzeak E. Inchauspek zubererara eta Sallaberry Ibarlakoak behanafarrerara egindako San Mateoren ebanjelioaren itzulpenak argitaratuz, euskal literaturaren historian eskubide osoz "Bonaparteren aldia" dei litekeena inauguratu zuen arte.

Pierre d'Urte, J. Haraneder, aipatu Gaidorren moldapenak, J. Lizarraga Elkanokoa, B. Chaho, Oteiza sendagilea, Garibai izango dira garai honetako Bibli-itzultzaileak. Hauetako zenbaitek —gehienek— ez zuten ezagutuko beren obra argitaraturik.

Horiekin batera, ordea, aipamena merezi dute Bibli-itzultzaileak zuzenean izan ez baziren ere, Bibliako pasarteen moldapenak edo puskakako itzulpenak egin zituzten beste zenbait idazle: B. Larregy, J. A. Ubillos, P. A. Añibarro, F. I. Lardizabal. Hauen moldaerek Bibliaren lekua bete zuen katolikoen artean. Hauetxek aipamenak egingo ditugu bakarrik, eta ez hurrengo aldietakoenak. Hain zuzen ere, aipatuko diren moldaera hauek irakurle euskaldunen eskuetan izan ziren garaian, edo moldatzaileak beren lanera bultzaturik aurkitu ziren garaian, Bibliarik ezean haren lekua beteko zuten ezagutza liburuak izan zitezten burutu bait zuten beren lana. Lan hori, ez da ahaztu behar, katolikoen eta protestateen artean Bibliaz zegoen lehia —katolikoen artean interpretazio segurua kleroaren esku gordetzea eta protestanteen artean irakurle bakoitzaren iritzira uztekoa— horren baitan kokatzen da.

Hala, B. Larreguyren **Testament çaharreco eta berrico historia**, 1775 eta 1776an argitaratu zen Baionan, bi tomotan, M. de Ro-yaumont-ek frantsesez idatzitik itzulia.

J. A. Ubillosek (1707-1789) agian Larreguyren liburua ezagutu-rik ekin zion bere **Christau dotriñ berri-ecarlea**, Fleury-ren *Caté-chisme historique*-ren itzulpen-moldaerari. Tolosan argitaratu zen 1785ean, eta geroztik 1897an eta 1909an ere bai.

Pedro Antonio Añibarroren (1748-1830) **Lau Evangelioac ba-tera alcarturic** obra ez da argitaratu oraindik. L. Villasante jaunak dioenez, lau ebanjelioen itzulpena da: "*Merece subrayarse esta traducción de los Evangelios, porque probablemente es la primera que se hizo en esta parte del país*"⁽¹⁷⁾. Gainerako historiek, ordea, Villasante jaunak dioena errepikatzen dute.

Francisko Inazio Lardizabalek (1806-1855), bere **Testamentu Zarreco eta Berrico Condaira** idatzi zuenean Larreguy eta Ubillo-sen lanak ezagutzen zituen. Historia santu hauetan guztietan zabal-pen eta arrakasta gehien izan duena da Lardizabalena. lehendabiziko aldiz 1855an Tolosan argitaratu zenetik beste hiru argitalpen ezagu-tu zituen, 1887an, 1908an eta 1957an (azken honetan Testamentu B-erriari dagokiona bakarrik).

P. d'Urte: asmo handi bat

Leizarragaren ondoren ageri den lehenengo Bibli-itzultzailea P. d'Urte, apaiz katoliko protestantetara bihurtua da. Bere itzulpen lana argitaratzera iritsi ez bazen ere, harengan une batez gelditzea merezi du.

Hiru obra utzi zituen, hiruak eskuzkribuz:

I. Euskararen gramatika bat **Grammaire Cantabrique**, batez ere bertan dakarren aditzaren azterketagatik garrantzitsua dena: "*This M.S. is, philologically, the most important of the trio, for it*

(17) VILLASANTE, L.: Op. cit. 222. or.

contains the first independent treatise on the Verb, written many years before Larramendi published his Grammar"⁽¹⁸⁾.

II. Latin-euskara hiztegi bat: **Dictionarium Latino-cantabricum / Diccionario Latignescára**, *commotus* hitzeraino iritsi zena. Argitaratu gabea.

III. **Biblia Saindua. Testament çahárta eta berriä iduquitçen dituenta.**

Lehenengo bi liburuak bukatutzat emanak eta are argitaratzeko bezala txukun prestatuak ziruditen. Hirugarren hau, berriz, zuzenketaz bete eta bukatzeko astirik gabe utzia bezala dirudi: Jenesi osoa itzuli ondoren, Exodoaren XXII kapituluaren seigarren bertsoaren erdian eteten bait da kolpetik.

Badirudi, liburuaren izenburuagatik, P. d'Urtek Biblia osoa itzulitzekoa zuela asmoa. Frantziatik Nantesko ediktuaren errebokazioaren ondoren (1685) ihesi Ingalaterran babesa aurkitu zuten ministroetakoa izanik, agian bere babesleen enkargua hasia du itzulpen lan hau.

Idazkiok 1700 urte ingurukoak dira guztiak.

D'Urteren hizkerari dagokionez, lapurteraren testigantza bikainenetakoa dela irizten da. J. Vinsonek Llewelyn-i idatzitako gutunetan zionez "*the language of d'Urte is an excellent one, clear, nice, exact, grammatically correct, and most superior to Liçarrague's as a dialect-type*"⁽¹⁹⁾.

Azkar eta zuzentzeko astirik gabe egindako itzulpena dirudi. D'Urtek bere itzulpenerako erabili zuen jatorrizko testua Ginebrako frantses itzulpena da, bere azkarrean egin zituen akats edo hutsegite batzuek agerian jartzen dutenez: *femme* ordez *famine* ulertua, *belle fille* (erraina), *alaba ederra* itzulia, *cerf* ordez *serf* ulertua, etab.

(18) LLEWELYN THOMAS, M.A.: **The Earliest Translation of the Old Testament into the Basque Language. Introduction**, Oxford, 1894. 10. or.

(19) *Ibidem*. 18. or.

Bagnan emaztebat ethorri içan çen herrira: Bainan gosete bat etorri zen herrira (Jen. 12,10). Tarec hartu içan çituen bere Seméa Abram, eta Lot bere seméaren semea çegna bâitçen Haranen semea eta Sarái bere alaba ederra... (Jen. 11, 31).

Joanes Haranederren Testament Berria

Pierre d'Urte bezala, Donibane Lohitzundarra. 1669 inguruan jaio zen. Haranederrek Testamentu Berri osoa itzuli zuen, nahiz izen buruan hala ez dioen: **Jesu-Christoren Evangelio Saindua jaun Haraneder aphez Donibane Lohitsukoac escoararat itçulia**. Katolikoaren artean egin zen lehendabiziko Bibli-itzulpena. **Aitcin-Solhasa** sarreran erakusten duenez, Leizarragaren itzulpena ezagutzen du, baina "guiçon etsai eta doacabe" hura "heresia poçoatuaz cutsatua" egonik, halaxe zegokeen bere itzulpena ere. 1740rako bukatu zuen, baina mendea pasa egon behar izan zuen, 1855ean Dassance eta Harriet apaizek argitara eman zuten aurretik. Argitalpen honek, hala ere, Haranederren beraren eskuzko eskribuarekiko alde handi samarra du.

Bien bitartean, itzultzailea artean bizi zelarik, 1749 eta 1750an San Franzisko Saleskoaren **Philotea** eta Scupoliren **Gudu izpiritualea** itzulpenak argitaratu zituen, mende betez lehenago S. Pouvreaux itzuliak biak.

Haranederrek Testamentu Berri osoa itzuli arren, 1855eko argitalpenean lau ebanjelioak besterik ez ziren argitaratu. Jatorrizko testua latinezko **Vulgata** izan zuen eta hari jarraiki zitzaion "eguin ahal beçambat, letrari berari". Pasarte ilunen itzulpenerako, berak aitortzen zuenez, Maistre de Sacy eta D. Bouhours-en frantses itzulpenez baliatu zen. Itzulpenaren literaltasunaz ez du iritzi bera Ruiz Arzalluzek: "Se diría que Haraneder traduce los textos sagrados con cierta tranquilidad. Eso por lo que hace al contenido, es decir, a la información que el texto proporciona, ya que la fidelidad a la forma del original, como ha podido comprobarse, tiende a cero. Así es que, de seguir el texto de la Vulgata «parfois jusqu' au calque» (P. Lafitteren iritzia), poco. Menos aún de haberse pegado a ella «ez

*choilqui sensuari, baiñan oraino ahal beçambat lettrari berari (...)
çorrotxqui eta urratsez urrats» (Haranederren beraren aitopena)²⁰⁾.*

Harriet eta Dassancek egindako argitalpenari dagokionez, esanda dago euskuizkributik oso aldendua dela, Haranederren testua oinarritzat harturik beste bertsio bat egiteraino aldendu ere. Honela laburtzen du bere analisisa Ruiz Arzalluzek: *“En general, como queda dicho, Harriet parte del texto de Haraneder: éste es siempre el punto de referencia. Cuando discrepa por cuestiones de pureza léxica, recurre a Leizarraga: si éste le ofrece una solución aceptable, la adopta, y si no, da un texto propio enteramente, acorde con sus ideas lingüísticas. Una vez que se ha apartado de Haraneder ... los modelos son Leizarraga y la Vulgata”²¹⁾.*

Lizarraga Elkanokoa

Joakin Lizarraga, Elkanokoak (1748-1835), bere obra oparo eta luze osotik bat ere argitara emanik ikusi gabe hil zen. Arandako konteak hizkuntza ofizialean idatzirik ez zeuden beste guztietarako jarri zuen zentsura estu eta zorrotzak ezinetara eraman zizkion bere asmo guztiak.

Bere garaiko idazle nafar bakarra da, eta goinafarrera mendebaldekoan idatzi zuen obra guztia.

L. L. Bonaparte printzea euskal Bibli-itzulpenez interesatzen hasi zenean, ordea, Joakin Lizarragak San Juan eta San Mateoren ebanjelioetatik egindako itzulpenen eskuzkribuak iritsi zitzaizkion eskutara. Bietan lehenengoa eman zuen argitara: **Jesus-Cristoren evangelio sandua San Juanec dacarren guisara** (Londres, 1868). San Mateoren ebanjelioaren itzulpena ez zen argitaratu, eta halaxe dago oraindik ere.

20) RUIZ ARZALLUZ, I.: Op. cit. 713. or.

(21) Ibidem. 720. or.

Beste itzulpen batzuk

1838an Madrilen **Evangelioa san Lucasen guissan** argitaratu zen, G. Borrow-ren eraginez, Oteiza izeneko sendagile batek itzulia. Oraintsu jakin da Juan Jose Vicente Oteiza, Albizturtarra zela. B. Scioren gaztelerarako itzulpenetik euskarara egina da. Itzulpen erraz eta aski jatorra.

Oteizaren beraren itzulpentzat aipatzen J. Bilbaok bere **Bibliografia**-ren VI tomoan **Evangelio saindua San marken arabera**, Londresen 1887an argitaratua⁽²²⁾.

Bonaparte printzearen obra

L. L. Bonaparte printzea (1813-1891), lehendik ere hizkuntzalaritzara emana buru-belarri, 1956an iritsi zen lehendabiziko aldiz Euskal Herrira. A. d'Abbadie jaunaren bitartez iritsi zen, zalantzarik gabe, euskararen eta euskal munduaren ezagutzara. Geroztik bost bigaia egin zituen Euskal Herrian zehar hortik eta hemendik, 1856 eta 1869 bitartean. 800 obratik gorako liburu zerrenda bildu zuen. Itzultzaile talde bat antolatu zuen bere hizkuntzalaritza lanetarako materiala sor ziezaion. Zortzi urtez arituko zen sortua zuen antolamendu ahaltu hark sortzen zizkion materialak aztertzen. Bere laguntzaile batzuk Londresan eramango ditu aldian behin, argitasuna egiteko.

Azkenerako bera ere, euskaraz ikasi, itzultzaile ere izan zen, eta esaera dago "*inork sekula euskara jakin duen eta jakingo duen baino hobeto*" ikasi zuela printzeak hizkuntza hau.

1856an M. Salaberryk San Mateoren ebanjelioaz Behenafarroako euskalkira egindako itzulpena argitaratu zuenetik hasita 31 edizio egin zituen L. L. Bonaparte printzeak euskaraz, Biblia osoaren edo zatirenak.

(22) BILBAO, Jon: **Eusko Bibliographia**. t. VI. Ed. Añamendi. Donostia, 1970, 344. or.

Oso ale gutxiko argitalpenak egin zituen ordea: zenbait ale bakarrekoak edo bizpahirukoak. Zortzi, bederatzi, hamabi ale argitaratu-tako obrak ez dira gutxi. Argitalpenik handienak 250 aletaraino iristen ziren.

Itzulpenok bere hizkuntzalari ikerketa asmotarako eragin zituen, euskaraz bezala beste hainbat hizkuntzatan ere. Bere garaiko hizkuntzalaritzari jarraituz, dialektologian kokatu zuen printzeak bere ikerketaren gunea: Hizkuntz formen aniztasuna eta banaketa aztertu nahi izan zituen.

Horra zergatik, alde batetik, hain ale kopuru txikia. Horrexe-gatik, bestetik, testuak konparagarri izan zitezten, jatorrizko testuari zegokionean printzeak beretzat ari ziren itzultzaileei jartzen zien baldintza: Kristau dotrinak, batetik, eta Biblia edo Bibli zatiak zirenean, Vulgatatik itzuli behar zituzten, eta hartatik ezina zenean, itzultzaileen latinak hartara iristen ez zirelako, gaztelera edo frantsesezko zenbait itzulpen erabili zituzten: Bouhours-ena frantsesez, eta Scio edo Torres Amat-enak gaztelaniaz.

Itzulpenon xedea ez zen, beraz, argitalpena. G. Lacombe dio: *“Il les faisait faire avant tout pour son usage personnel: il était, en effet, avide de comparaisons linguistiques. Toutefois, il en a publié une assez grande partie, les unes tirées à très petit nombre, dont deux ou trois à un seul exemplaire, les autres —et c’était le cas le plus fréquent— à deux cents cinquante exemplaires qu’il vendait des prix fabuleux, sans doute pour décourager les profanes”* (23).

Itzulpenak, gainera, Bonaparte printzearen helburuetarako, ahalik eta literalena behar zuen izan. Hortik iritsiko dira hainbat itzultzaileen kexuak, esanez beren itzulpenetan oso estu lotu behar izan zaizkiola jatorrizko testuari. Printzeak berak adierazten du honetaz duen iritzia, Antoine d’Abbadieri idatzitako gutun batean: *“Je vous remettrai alors ... la seconde édition de ma traduction guipuzcoanne littérale (telle que j’entends les traductions bibliques destinées à l’étude comparative des langues)”* (24).

(23) LACOMBE, George: *Les versions basques du Cantique des Cantiques*. R.I.E.V. XV, 2° (1924). 198. or.

(24) *Ibidem* jaso. 200. or.

Bere hizkuntzalaritza helburuetarako, eta argitaldari kontzientziarako, gainera, soberakoak eta are higuingarriak ditu orri-oineko edo ertzeko oharrak, helas, katolikoentzat Bibli-itzulpenean beharrezkoak direnak. Disgusto bat baino gehiago ekarriko zion horrek. E. Inchauspe kalonjearekin izan zuen etena da guztietan ezagunena. E. Inchauspe, zuberotarra, printzearentzat **San Mateoren ebanjelioa**, Iturriagaren **Jolasak**, eta **Apokalipsia** itzuli zituen. Azkeneko obra hau ohar teologikoz hornitua aurkeztu zion printzeari, argitaratzeko haiek sartu beharko zirelako baldintzarekin, Baionako apezpikuaren aginduz nonbait. Bonaparteren iritzia, A. d'Abbadieri idatzitako gutun batek pasarte batzuk atara ezagutu liteke: "*Mon amour-propre*

d'éditeur ne se prête pas très volontiers à l'exigence des notes. Je reconnais au P. Inchauspe un grand talent comme écrivain basque, mais quant à ses notes, comme celles de l'Apocalypse, je ne pense pas qu'on puisse les considérer comme un bon spécimen de théologie chrétienne éclairée... Je suis donc décidé de ne plus entendre parler de notes, et j'espère qu'un jour ou l'autre je trouverai quelque souletin qui voudra bien se charger de cette traduction sans se mêler en rien de l'impression". Edo hurrengo batean are sutuago, edo sutuago: "*Si vous pouviez déterminer le P. Inchauspe à laisser*

EVANGELIOA

San Lucasen Guissan.

EL EVANGELIO SEGUN S. LUCAS.

traducido al bascuence.

M. DRID:

Imprenta de la COMPAÑIA TIPOGRAFICA.
1838.

entièrement sur ma conscience le crime immense de faire imprimer la parole de Dieu en basque, il y aurait manière de s'arranger... mais quant aux notes je suis tout-à-fait déterminé de ne pas même en entendre parler" (25).

Printzearen laguntzaileak

Euskal Herrira iritsi eta lehenengo gauza, laguntzaile talde bat antolatu zuen, esan dugun bezala:

1. **Jean Pierre Duvoisin** (1810-1891), Ainhoarra. Printzea eza-gutu aurretik ere itzulpenean aritua, hiztegi bat ari zen prestatzen. Berau izan zen Bonaparte printzeak Euskal Herrian izan zuen lehenengo laguntzailea.

2. **Jose Antonio Uriarte** (1812-1869), Arrigorriagarra. Printzearentzat itzulpen lanetan hasi aurretik eta bazituen itzulpen batzuk argitaratuak, bizkaieraz. Apaiz predikaria, Gipuzkoa eta Bizkaiko euskalkien ezagutzaile ona, euskalki horietara egin zituen itzulpenak printzearentzat.

3. **Klaudio Otaegi** (1836-1890), Zegamarra. Olerkaria, Lore Jokoetan sari askoren irabazlea. Dotrinak eta Biblia puskak itzuli zituen printzearentzat, Gipuzkoako zenbait euskalkitara: **San Markosen ebanjelioa**, **Kantuen Kantika** eta beste zenbait (1867).

4. **Emmanuel Inchauspe** (1815-1902), Zunharretakoa. Bonaparte printzearen euskarazko ikasketetan gidari. Printzearentzat zubererazko zenbait itzulpen egin zituen: **San Mateoren ebanjelioa** (1856), Iturriagaren **Jolasak** (1857) **Apoklipsia** (1858). Tirabira batzuren ondoren, ikusi den bezala, elkarlana utzi egin zuen.

5. **M. Salaberry** (1777-), Ibarrolakoa. Printzeak euskaraz argitaratu zuen lehenengo itzulpenaren egilea.

6. **Etxenike, Bruno** (1820-1893), Urdaxtarra. **San Mateoren ebanjelioa**, **Apokalipsia**, **Ruten liburua** eta **Kantuen Kantika** itzuli zituen printzearentzat.

(25) *Ibidem*: 201. or.

7. **Casenave apaiza**, behenafarra. **San Mateoren ebanjelioa** eta **Jonasen profezia** itzuli zituen.

8. **Jose Antonio Azpiazu**, Segurarra. Itzultzaile ez baina itzulpen zuzentzaile lanean jardun zuen printzearentzat.

9. **Juan Eloi Udabe**, Tolosarra. **San Mateoren ebanjelioaren** zati bat itzuli zuen bakarrik.]

10. **Mariano Mendigatxa**, Bidangoztarra. Ez zuen Bibli itzulpenik egin.

11. **Prudentzio Hualde** (1823-1879), Bidangoztarra. **San Mateoren ebanjelioa** itzuli zuen erronkarierara.

12. **Pedro Jose Samper**, Jaurrietarra. **San Mateoren ebanjelioa** itzuli zuen saraitzuerara.

13. **Ibarnegarai** apaiza, **San Mateoren ebanjelioa** Baigorriko euskalkira itzuli zuen.

14. E. Inchauspe kalonjeak printzearentzako lanak utzi ondoren, **J. B. Archu** (1811-1881) Altzurukuarrak hartu zuen zubererarako itzulpenak egiteko kargua. Lehendik La Fontaineren zenbait **Fable** itzuli eta argitaratuak zituen 1848an, 1852an **Uscara eta Franzes Gramatika**, uskalherrietaco haurrentzat eguina. Printzearentzat **Ruten liburua**, **Kantuan Kantika**, eta **Jonasen liburua** itzuli zituen. Liburuok 1886an eman ziren argitara.

Printzeak bultzatzen zituen hizkuntz ikerketetarako egin ziren itzulpenetan saiatu ziren itzultzaileen artean ez da ahaztu behar Bonaparte printzea berak ere itzuli zituela Bibliako zenbait pasarte (**Salomonen Kantiken Kantika**, **Hiru haurren kantika labean**, etab.) euskarara, gipuzkoako euskalkira batez ere.

Bonaparte printzearen laguntzaile haueetatik aipamen berezia merezi dute bi lehenek: Duvoisinek eta Uriartek. Beste itzulpen arkoren artean, Bibliaren euskarazko lehenengo itzulpen osoak burutu zituztelako, lehenengoarena, lapurteraz, argitaratua, eta bigarre-narena ez.

J. U. Uriarteren Biblia argitara gabea

L. L. Bonaparte printzeak bi euskalki hautatu zituen Biblia osoa itzultzeko, lapurtera eta gipuzkera. Bibliako pasarte eta liburu osoak hainbat euskalkitara itzul arazi bazituen ere, Biblia osoa ez.

Gipuzkerara itzultzeko J. A. Uriarte fraile bizkaitarra hautatu zuen, garai horretan Gipuzkoan Biblia osoaren itzulpenari heltzeko gai izango zen idazlerik topatzen ez zuelako. Bermeoko misiolari komentuko predikaria, bere misio ibilietan hango eta hemengo euskalkiak ezagutzera iritsia zen, geroko urtetan printzeari idatzi zizkion gutunetan aditzera ematen duenez: Nafarroako Valdorbako euskalkiaz, Deba bailarakoaz, Bizkaiko zenbait eskualdekoaz...

Horrekin eta, gipuzkeraz egiten zituen akatsak Jose Antonio Azpiazu jaunak zuzenduko zizkiolako promesarekin, Biblia osoaren itzultzeko lanari ekin zion 1859an. Ordurako zenbait liburu eta itzulpen egin eta argitaratuak zituen: **Marijaren illa edo maijatzeco illa** (1850), bizkaieraz. **Jesus Sacramentaduari eta Ama Doncella Mariari Visitac**, Alfonso Maria Ligoriorena (1856), bizkaieraz. Pio IX Aitasantuaren **Bula Ineffabilis**-en itzulpena argitaratu gabe geratu zen, Euskalerrria aldizkariak argitara eman zuen arte.

Bonaparte printzearentzako lanetan hasi zenez geroztik: Iturriagaren **Jolasak** bizkaieraz (Londres 1857), **San Mateoren ebanjelioa** bizkaeraz (Londres 1857), **Apokalipsia** bizkaieraz (Londres 1857), **Kantuen Kantika** Bizkaiko bi euskalkiz eta gipuzkeraz (Londres 1858), **San Mateoren ebanjelioa** gipuzkeraz (Londres 1858) eta **Apokalipsia** gipuzkeraz (Londres 1858).

Biblia itzultzen ari zen bitartean, **La doctrina cristiana traducida al vascuence, dialecto vizcaíno, variedades de Marquina, Bermeo, Arratia, Centro y Ochandiano** ere itzuli zuen printzearentzat. Liburu honetatik ale bakarra argitaratu zen (Londres 1862).

Uriarteren obra nagusia ordea Bibliaren itzulpena izan zen: **Biblia edo testamentu zar eta berria Aita Fray José Antonio de Uriartec latíñezco Vulgatatik lembicico aldiz Guipuzcoacko**

euscarara itzulia Luis Luciano Bonaparte principeac eta don José Antonio de Azpiazu guipuzcoatarrac lagunduric (Londres 1859).

Duvoisinen Biblia, denbora berean egin eta argitaratzen ari zen bitartean Uriarterena Jenesia, Exodoa eta Lebitikoa argitaratuta aurrera gabe geratu zen. Itxura denez, Azpiazu jauna Uriarteren lanen zuzenketak egitez aspertu, eta ez zuen aurrera jarraitu; zuzenketak dituen eskuzkribu zatia bait da izan ere argitara eman zena, eta zuzenketarik ez duena argitaratu gabe dago oraindik. 1868 urte hasiera alderako bukaturik zeukan bere lana, eta handik urtebetera hil zen.

Bonaparte printzeak bere itzulpenetarako jartzen zituen baldintzak ezagunak dira.

Biblia honen euskalkiari dagokionean, J. A. Uriartek, bera Bizkaiko jaiotarra izanik, eta printzeak zehazki Gipuzkoako betteriko euskarazko itzulpena eskaturik, Lardizabal eta Agirre Asteasukoa hartu zituen eredutzat. Lardizabal lexiko-maisu, eta Agirre Asteasukoa aditzaren erabile-
ran.

Itzultzeko irizpideei dagokienez, ahalik eta jatorrizko testuari atxikiena beharko du izan. Lino Akesolo jaunak ematen ditu horren argibideak: *“Bere itzulpena itzez itz egiña izango da, zeatza, Liburu Santuetako itzei urbilletik lotua. Bein eta herriz adierazten du Uriartek bere lanean darabilen jokabide au. Eta oiñarriok azaltzen ere, are xeetasunik geiago ematen digu. Esaterako, alegiñak egingo dituela latiñezko Vulgatako itzak eta euskerazkoak leku berean jartzen: latiñezko itzak zenbat, euskerazkoak ainbat; latiñezkoak non, euskerazkoak antxe. San Mateoren ebanjelioa bizkaierara itzuli zuanean, jokabide ori darabil; eta orain, gipuzkeraz Biblia osoa itzultzean, bide beretik ibilliko da. Adibidez, latiñezko dicunt illis ikusten duan lekuan, ez du*

L. L. Bonaparte printzearen zigilua, bere argitalpen guztietan ageri dena.

dirautse *esango*, esaten deutse *baizik: latinez zenbat itz, euskeraz ainbeste. Guipuzkerazko Mateo ematean, lege orri lotuago ibilli dala dio berak, Bizkaierazkoa eman zuenean baino. Ori egitean, izkuntzalariari zer egokiago zaion izan zuen gogoan*"¹³⁶.

Bibliaren jatorrizko testutzat, izenburuak berak dio, latinezko Vulgata erabili zuen Uriartek. Haren argigarri, pasarte ilunetarako, Scioren gaztelaniarako itzulpena, eta hori ezean Torres Amatena.

J. Duvoisin-en Bible Saindua

Duvoisinek itzuli eta Bonaparte printziak argitaratutako **Bible Saindua edo Testament Zahar eta Berria** berrehun eta berrogeitamabi aleak izan dira Euskal herrian mende honetara arte izan den Biblia osoaren itzulpen bakarra.

Bere lanbideak eramanik (mugazain), Ipar Euskal herriko hainbat tokitan bizitakoa zen Duvoisin, tokian tokiko euskalkien ezaugarriak eta hitzak fitxatan jasoz, aldi berean.

Horrez gainera, Bibliaren itzulpenari ekin aurretik edo bitartean ikasita, bazekien latina, grekera, gaztelera, italianoa eta Ekialdeko zenbait hizkuntza, euskararekin zituzten antz eta aldeak konparatzeko adina, Haristoy apezak Duvoisinez egindako erretratuan esaten duenez¹³⁷.

Bibliaren itzulpenari ekin aurretik ere, Duvoisin itzulpenean ari-tua zen. Bere gaztaroan Felonon Telemakoren abenturen liburua, egunotan berriki argitaratua, itzultzen hasi eta utzia. Euskara-frantses hiztegi bat ere hasi zen egiten, 12.000 fitxatan, *Oiergi* hitzerainokoa.

(26) AKESOLO, Lino: **Katolikoaren euskerazko Bibli-itzulpenak** Jaunaren Deia, 1971. 92. or.

(27) HARISTOY, Pierre: "Le capitaine Duvoisin et ses travaux", in *Euskal Erria* XXXII, 1985, 401. or.

Argitara eman zuen lehendabiziko itzulpena A. Kardaberazen **Aita San Ignacioren Egercicioen gainean afectoac** liburuaren lapurterarakoa izan zen, 1856an argitaratua **Liburu ederra** izenarekin.

Urte horretan bertan ezagutu zuen Bonaparte printzea, hark Euskal Herrira egin zuen lehenengo bidaian.

Bonaparterentzako lanetan, Bibliaren itzulpenari ekin aurretik, Iturriagaren **Jolasak** itzuli zuen lapurterara.

Esanda dago argitalpen hauen xedea ez dela euskal publiko arrunta, hizkuntzalariak baizik, Duvoisinek berak gutun batean aitortzen duen bezala: "*Ce travail est destiné aux savants qui s'occupent auhourd' hui, en bon nombre et avec ardeur, de l'étude des langues*".

Bible honen jatorrizko testua, izenburuaren jarraian esaten den bezala, latinezko Vulgata izan zen, halaxe bait dio: *Duvoisin kapitainak latinezko Bulgatatik lehembiziko aldiko Laphurdiko eskarara itzulia. Luis-Luziano Bonaparte printzeak argitara emana.*

Duvoisinen Bibli itzulpenean darabilen euskalkiari dagokionean, itzulpen horren xedea lapurterazko lagin fidagarri bat edukitzea zen printzearentzat, eta zentzu horretan euskalki horretara mugatzera beharturik dago itzultzailea, ez toki jakin bateko hizkerara ordea, euskalki osoaren sintesia egiten duen lagin bat ematera baizik. G. Lacombe dio: "*Duvoisin n'a écrit dans le labourdin d' aucune localité déterminée: sa langue et son style sont admirables en général; ils sont le produit d'un éclectisme d' ailleurs très cohérent, alors que souvent les écrivains basques usent d'un syncrétisme inter-dialectal assez fâcheux*"⁽²⁸⁾.

Itzulpenerako irizpideei dagokienean, berriz, Uriartez hitzegin denean esan den berbera errepika daiteke hemen ere: Hitzez-hitz itzuli nahia: "*Traduire aussi simplement, aussi exactement que possible, en suivant partout le texte pied à pied, et en restant fidèle à la*

(28) LACOMBE, G.: Op cit. 200. or.

lettre, autant que faire se peut. Comment, sans cela, comparer le mécanisme des deux langues?” —dio Duvoisinek berak⁽²⁹⁾.

Ruiz Arzalluz jaunak, ordea, aipatu artikuluan ez du horren iritzi abegikorra azaltzen, eta gogorki kontestatzen du Duvoisinek aipatzen duen hitzez-hitzekotasun eta literaltasun hori: “*Está claro, pues, cuál es la relación que Duvoisin mantiene con la Vulgata; completa y consciente libertad por cuanto hace a la forma, y notable relajación por cuanto al contenido se refiere*”⁽³⁰⁾.

Jatorrizko testuaren zentzua argitzeko eta lagungarri frantses eta gaztelaniazko hainbat Bibli-itzulpen eta Bibli-ikerketako liburu erabili zituen Duvoisinek; bera baino lehen egindako euskal itzulpenak ere bai. Konparatu dituen Ruiz Arzalluzen hitzak aldatuko ditugu hona: “*Tenemos, por tanto, la Vulgata y sus sucedáneos franceses por un lado: Duvoisin, como se ha visto, los usa con cierta alegría, sobre todo por lo que se refiere al estilo, y prima la elegancia a costa de la fidelidad al original. Por otro lado tenemos los modelos vascos—Harriet y Leizarraga—sin demasiado ascendiente sobre Duvoisin: simples obras de consulta cuando la traducción ofrece alguna dificultad*”⁽³¹⁾.

Duvoisinen Bibleak, Bonaparterenaren ondotik ez du osoko argitalpenik izan 1972an La Gran Enciclopedia Vasca argialetxeak facsimilean eta osorik argitaratu zuen arte (Bonaparte printzeak bost zatitan argitaratu bait zuen 1859-1865 bitartean), eta printzearen argitalpenean guztira egin ziren 51 aleak, atzerrirako geratu zirenekin, ezin esan liteke euskaldungoaren artean eragin handia izateko kopurua direnik. Hala ere geroztik zenbait puskaren argitalpen laburrak izan ditu: Haristoy apezak 1998an argitara emandako **Ebanjelio Saindua eskuaraz** izan da ezagunena. Ohar bat darama argitalpen horrek: “*Ce livre es tiré d’un exemplaire de la traduction de M. Duvoisin, où l’auteur lui-même a fait plusieurs corrections. On remar-*

(29) RUIZ ARZALLUZek aipatua. Op. cit. 721. or.

(30) Ibidem. 722. or.

(31) Ibidem. 723. or.

quera que le savant linguiste, ayant tenu à faire une traduction littérale du texte latin, n'a pas pu donner toujours à la phrase l'harmonie qui la caractérise. Enfin les observations qui nous ont été faites au point de vue de la clarté ou même de la doctrine nous ont fait ajouter ou remplacer quelques mots et modifier certains passages. Ces corrections ont été d'ailleurs rares"⁽³²⁾.

1868az geroztik, Bibli Elkarteek egin zituzten Bibliako liburu batzuren edo besteren zenbait argitalpen Duvoisinenetik hartuak dira, eta halaxe dira 1964an argitara emen zen **Perlasco colier** bat liburuan ageri diren zatiak ere. Argitalpenok, ordea, protestanteek eginak izaki, ez zuten berebiziko arrakastarik izan zabalakundeari dagokionean.

BIBLE SAINDUA,
edo Testament Zahar eta Berria,
Duvoisin kapitainak latinezko Bulgatit
tik lehembiziko aldiko Laphurdiko
elkarara itzulia. Luis-Luziano
Bonaparte printzeak
argitara emana.

*"Tantares hitzak, bez gertatu ziren, alferre jatorri, beraz
betzen frogatu, bez gertatu ziren." —Pá. xi. 7.*

LONDRESEN

XIX mendeko beste zenbait itzulpen

Bonaparteren lanak apaiz katolikoan artean izan zuen batez ere eragina, eta horrela, garaitsu horretan bertan egiten diren beste zenbait itzulpen eta lehendiko itzulpenen zenbait argitalpen protestanteen eraginez burutuak izan ziren batez ere.

(32) Murde DUVOISIN: **Ebanjelio Saindua** eskuaraz. P. Haristoy Ziburuko erretorak argitara emana. Pabe. 1898. Nota. vi or.

Hala F. Brunetek **Jesu Cristoren Evanjelioa Juanen araura** eta **Jesu Cristoren Evanjelioa Lucasen araura** itzuli zituen. lehendabizikoa Londresen argitaratu zuen 1870ean eta Buenos Airesen 1877an; bigarrena Londresen 1880an eta 1883an.

Urte beretsuetan Anna Urruthy zuberotarrak **Ebanjelio Saintia Jesus-Kristena**, **Jondane Johaneren arabera** (Baiona 1873, eta Orthez 1888) eta **Jondane Phetiriren epitriak** (Baiona 1873 eta 1887) itzuli eta argitaratu zituen bere euskalkian.

Leizarragaren itzulpenetik ere argitaratu ziren liburu batzuk urte beretsuetan.

XX mendeko itzulpenak Olabide arte

Ia mende laurdena itxoin behar izango zen, mende honen hasieratik, lehenengo Bibli itzulpenak agertzen hasi zitezten.

Mende honetan euskarara egin Bibli-itzulpenen zenbait ezaugarri ulertu ahal izateko, XIX mendearen hondar urteetan euskara idatziaren ereduari zegokionean izan ziren gorabehera eta gatazkak hartu behar dira kontutan, bestela ezer ez ulertzeko arriskua bait dago. XIX mendearen azkeneko hamarkadan hiru eskolatan banatzen dira Euskal Herri penintsularreko euskal idazleak:

- Tradizioari eutsi nahi diotenak, behin baino gehiagotan garaikideen kontra Larramendi, Kardaberaz, Mendiburu edo Iztuetaren jarraitzaile ageri direnak.
- R. M. Azkue eta beronen eskolakoak, tradizioaren jarraitzaile bezala hartu ohi direnak, baina garaikide zituzten zenbaitek berrizale bezala arbuiaitzen zituztenak.
- S. Arana-Goiriren iritzien inguruan eratu zen eskola, modu askotako garbizalekeriatarako bidea emango duena.

1922an Erromal Galdos Bibli-jakitunaren **Ruthen liburuaren** itzulpena argitaratuko zen. Itzultzaile honek beronek 1936an **Dabiden eres-abestiak** liburua argitaratuko zuen Erroman, euskarazko

eta latinezko bertsoian, jatorrizko hebraierazko testutik itzulita, euskarazko itzulpena errazago ulertzeko ohar batzurekin. Idazkerari dagokionez, garbizalekeriazko ukitu bat du, ohar eta argibideetan -keriago, itzulpenean bertan baino.

1924an **Aste Gurena euskeraz eta lateraz** José Zabala Arana-ren (1894-1936) itzulpena argitaratu zen Tolosan. Izenburuak berak ageri duenez, ez da Bibli-itzulpen bat, zentzurik estuenean, liturgi-testuen itzulpena baizik. Hala ere, puska on bat Bibli-itzulpenez osatua delako alde batetik, eta bestetik, garbizalekeriazko hizkuntz jarreraren emaitza bat denez, hemen agertzea merezi du. Euzko Deya aldizkarian Dabiden Salmuen itzulpen eta argitalpena bukatu gabe utzi zuen. Beste zenbait liburu eta itzulpen ere argitaratu zituen autore honek, bere euskera mota berezian.

Garai berean itzulia, hizkuntzazko iritzi berberei jarraituz, nahiz askoz ere beranduago argitaratua (Zarautz, 1959) da Manuel Arriandiagaren (1876-1947), **Goizparraik eta beldubaik egiña** (Ebanjelioak eta Apostoluen eginak). Honen zati bat 1936an argitaratua zen: **Matai Deunak-legezko Josu Kisto'gazko Goizparra**. Arriandiaga jo izan da Arana-Goiriren jarraitzaile neologistetan neologismo sortzaile sutsuentzat. Halakoz beterik dago bere itzulpena ere, inork nekez ulertuko duen moduan.

1925ean **Argia** astekariak **Argi Donea** eliz-liburua argitaratu zuen. N. Balzola zen berorren egilea. Otoiz eta meza-liburu hone-tan, liturgi-testuen itzulpena denez Bibli-testuak ageri dira. Obra hau bera bizkaieraz ere argitaratu zen 1935ean J. Eguzkitza apaizak euskalki hartara itzulirik.

Zentzu berean aipatzekoak dira, Argia aldizkariak urte batzuk beranduago argitara emandako Arbelaitzen **Bezperak** edo P. Iraizozen **Urte guziko igande eta jaiegunetako Ebanjelioak**, biak Iruñean 1932an argitaratuak, edo P. Iraizoz beronen **Yesu-Kristo Gure Yaunaren Bizia, lau Ebanjelioetatik itzez-itz aterea** (Iruñea, 1934). Argia aldizkariak aparte, Jesusen Biotzaren Deya aldizkarian 1927-1931 bitartean Areitio jesuitak **Jesukristoren bizitza lau Ebanjelioetatik artu eta baten euskeralduta** argitaratu zuen. Ar-

girik ikusi ez badu ere, B. Garro, Otxoluak Gomá kardinalaren Ebanjelio konkordatu baten itzulpena utzi zuen. Baita, geroago, Luis Egiaren **Oraingo Aste Santua** (Tolosa 1957) ere.

Ildo honetan bertan, garrantzi handiagoa izan du gaur egun bizi-rik den belaunaldiarentzat N. Ormaetxea "Orixe"-ren **Urteko Meza-bezperak**, 1950ean argitaratuak. Gerra ostean Frantzian bizi behar izan zuen urteetan burutua. Latinez eta euskaraz, zutabe banatan, argitaratu zen Beljikan. Orixek bere itzulpen lan osoan ageri duen joera berbera ageri du, literaturan "euskal joera" bezala hartua zuena alegia, laburtasuna eta tinkotasuna "euskara lakonikoa"; euskarazko itzulpenaren zutabea latinekoarena baino bakanagoa, laburragoa izateraino, ia beti.

Orixe bera, 1925ean hasia zen Jesusen Biotzaren Deya aldizkarian **San Joanen Ebanjelioa** zatika itzuli eta argitaratzen. Lan hori ordean bukatu gabe geratu zen. Olabideren itzulpena argitaratu baino geroago, 1967an, hil ondoren, Orixe-Kerexeta-Zugastiren **Itun Berrria** gipuzkeraz argitaratu zenean, lau ebanjelioen itzulpena Orixek egina bezala agertu zen, eta gainerakoa J. Kerexetak bizkaierara egindakotik A. Zugastik gipuzkeratua. 1968an, **Salmudia** argitaratu zuen Orixek. Berorren hasiera oharrean (**Irakurleari**) Salmuen sailkapen eta estiloari buruzko ohar batzuk jartzen ditu, eta bertan airtortzen duenez, katurako itzuli zituen Orixek salmuok, eta hala ahal izan duen neurrian puntuko edo erdi-puntuko rimaz jarri ditu. Irakurlearentzat ohar ugari jarri ditu testuaren argigarri, askotan itzulpenari dagozkionak zehazki, testuaren beraren ulerkera dotrinazkoari baino gehiago.

1947an L. Leon apaizak (1896-1962) **Jesu-Kristo Gure Jaunaren Ebanjelio Saindua** eman zuen argitara. Irakurkera atsegineko itzulpena osoa, oharrez hornitua, zenbaitetan ondo ohar erreparagarri hala ere, hala nola Jn IV, 7: "*Samariar emazteki bat harat ethorririk orduan ur-keta, Jesusek erran zion: «Emadazu edaterat»*" Eta oharra: "*Samariarra Juduarentzat, gu Eskualdunentzat Kaskoia baino miletan gutiago zen oraino*"⁽³³⁾.

(33) LÉON, L.: **Jesu-Kristo Gure Jaunaren Ebanjelio Saindua**, Baiona, 1947. 293. or.

R. Olabide: Itun Zâr eta Berria

Hauxe da, seguruenik, euskarara egin den Bibli-itzulpenik eztabaidatuena eta arbuiauena, eta hala ere urte batzutan Testamentu Zaharraren irakurketarako batez ere, irakurriena.

Raimundo Olabide (1869-1942), Gasteiztarra eta auskaldunberria zen, hogeitaka urte zituela euskara ikasten hasia. Bibliaren itzulpenaz gainera beste zenbait itzulpen (**Loyola-tar Eneko Deunaren Gogo-Iñarkunak**, Bilbo 1914, eta **Josu-Kistoren Antzibidea**, Donostia 1920), eta lexokografia lan batzuk (**Giza-soña**, Tolosa 1917, eta **Giza-gogoa** hasi eta bukatu gabe) osatzen dute R. Olabidoren euskarazko obra.

1931an Bilbon **Itun Berria** argitaratu zuen: Testamentu Berri osoa. Orixek esaten duenez, Itun Berriaren itzulpena 1924rako burutua omen zeukan⁽³⁴⁾. Argitalpena zenbait urtez atzeratu egin zen itxura denez, sarrera 1928an datatua bait du argitalpenak.

Itzulpenerako Olabidek erabili zuen testua grekerazko jatorrizkoa izan zen, nahiz Vulgata lagungarri eta argigarri erabili.

Argitaratu bezain laster egin zitzaizkion gero Biblia osoa argitaratu zenean berriro azalduko ziren kritikak. Polemika gaitza izan

(34) AKESOLO, L.: **Mende ontako gure Bibli-itzulpenak**. Jaunaren Deia, 1971. 323. or.

zen P. Iraizoz eta Orixeren artean, hura salatari eta hau aldeko. Hark lexikoaren erabilera eta joskera baldarra egozten zizkion; Orixe hitzen aukerari zegokionean aldeko, baina sintaksiari dagokionean arrazoa aitortu zion Iraizozen salakuntzari.

Egoera hori berriro errepikatuko da 1958an Bilbon Olabideren **Itun Zâr eta Berria** argitaratzen denean. R. Olabide bera 1942an hilik, Fr. Etxebarria jesuitak hartu zuen haren itzulpena argitalpenearako prestatzeko kargua. Zenbait pasartetan zuzenketak egin zitzaizkion Olabidek utzitako testuari, bitartean testu kanonikoak aldatu egin zirelako: Dabiden Salmuak Pio XII Aitasantuak eragindako latin-itzulpen berriaren arabera moldaturik argitaratu ziren. Testuaren aurrean dihoazkion agerpenezko sarrerak eta ondotik dituen oharrek ere berriak dira, Testamentu Zaharrari dagokion gehienez.

Argitalpen honek berehalaxe ekarri zituen kritikak. Guztietan L. Mitxelena jaunak **Egan** aldizkarian 1959an egin ziona da aipagarriena, bertan aztertzen bait dira, eta biltzen, Olabideren alde eta kontrako merituak eta desmerituak⁽³⁵⁾.

Lehenik eta behin Olabideren itzulpenaren merituen artean, jatorrizko testuetatik itzulia aitortzen dio Mitxelenak: "*Jatorrizko hizkuntzetatik hartua dago Olabiderena, ez latinetik, eta Biblia gaietan egungo egunean aurki daitekeen jakitearen laguntzarekin itzulia*"⁽³⁶⁾. Eta itzulpenaren arreta eta zehaztasunaren goraiapamena egiten zio: "*Alde horretatik longe princeps da Olabiderena Bibliaren euskal itzulpenen artean*"⁽³⁷⁾.

Itun Zâr eta Berrian ageri den euskara motaren oinarria gipuzkeratztat jotzen du Mitxelenak: "*Olabideren hizkera, hain nabarra izanik azalez, gipuzkera soila da mami mairaino joz gero, eta gi-*

(35) MITXELENA, Luis: **Olabide. Itun zar eta berria**. Egan, 1959) (1-4), 85-94. or. **Mitxelenaren idazlan hautatuak**-en bildua. Ed. Etor. Bilbo, 1972. 341-353. or.

(36) Ibidem. 342. or.

(37) Ibidem. 349. or.

puzkera murriz hertsia gainera... Eta morfologia, hizkuntzaren muina, giputza dugu eta giputz baino giputzagoa batzuetan... Aditza batez ere gipuzkoarra dugu analogiaz zertxobait aldatua"⁽³⁸⁾.

Olabideren idazkera aztertzerakoan, ordea, zenbait urte lehenago P. Iraizoz bezala, lexikoaren erabilera eta jatorri aniztasuna aztertzen du lehenik, orohar Olabideren hizkera "*saio hizkera*" kalifikatu ondoren, eta Urte, Duvoisin, Uriarte, Larregi eta Lardizabal, elkarren artean diren bezain desberdinak izanik, Olabideren parean "*bixkiak*" diruditela iritzi ondoren.

Hasieran aipatu diren lexikologiako lanek ematen dute hain zuzen Olabideren hizkuntz joera hainbeste bider eta hainbeste azterlarik arbuatuaren giltzarria agertuko duten abiapuntuetako bat. R. M. Azkuek berak esandakotzat diote, berak baino hobeto ezagutzen zuela Olabidek **Diccionario Vasco-Español-Francés**, haren obra. Behin eta berriro aztertua eta hustua zuen; handik atera zituen **Giza-Soina**-n jasotako hitzak. Lexikografiako baino lexiko-bilketa edo lexiko-metaketazkoago zirudien ihardun horren iturburua hizkuntzari buruzko ideologia garbizale batean oinarritzen da.

Olabideren garbizalekeria ez da ordea, lexikoari dagokionean, Zabala-Arana edo Arriandiagaren eskola berekoa, neologismo sortzaile sosegurik gabea, ezta gutxiagorik ere. Olabideren idaz tankera aztertu duen guztiak dio nekez dela aurkitzen harenean euskaraz guztiz berria den hitzik.

Mitxelenaren iritzian Olabidek ez du neurririk hitzen bilaketan, ez hitzen historiari dagokionez, ez hitzen geografiari dagokionez: "*Ehunka dira liburu honetan, milaka ez badira, hitz berriak, zahar-raren zaharrez ahaztuak edo bazterren batean ezagunak badira euskal literaturan inoiz sarrerarik izan ez dutenak*"⁽³⁹⁾. Zenbaitetan, hala ere, gaurko irakurle euskaldunarentzat txokagarri diren moduan eta esanahiez erabiltzen ditu zenbait hitz Olabidek.

(38) Ibidem, 348-349. or.

(39) Ibidem, 346. or.

Olabideren idaz tankeraren beste ezaugarri bat aditz sintetikoaren erabilera neurrigabea da, garbizaleen joera hau ere, Eleizaldere-netik jasoa edo. Honela dio Mitxelenak, adibide bat ateraz: “Aditz sintetikoa hartu du batipat Olabidei enseiukarrean bezala, hemen metatu ditu ikatz-illintirik bizenak irakurlearen buru gainean: «Yainkoaren emaria ba’ zenezagu, ta «idazu ur» dasaizuna nor dan ba’ zeneki, ur bizia zerorrek zeneskayoke». Beste pasarte askotan bezalaxe elkarrekin daude hor, pilaturik, otsoak ardiekin iduri, erabiltzen diren adizkiak, erabili izanak eta sekula erabili ez direnak”⁽⁴⁰⁾.

Guztien buruan, bi akats aurkitzen dizkio Mitxelenak Olabideren itzulpenari: lehendabizikoa “laboratorioko ontzien erdian jai” izana, eta bigarrena, hizkuntz batasuna, hizkuntz eredia, iraganean bilatu orde, etorkizunean bilatu izana. “Amets-euskaldunek, ordea, zernahi gauza entzun dezakete eta ez dute inoiz txintik aterako”. Ezin esan, Olabideri buruz, Lacombe Duvoisini buruz esana: “produit d’un électionisme d’ailleurs très cohérent...”

Beste zenbait itzulpen

Lehenik aipatzekoa J. Kerexetak 1960an hasi eta geroztik bizkaierara egin dituen Bibli-itzulpenak aipatu behar dira: **Jesu Kristo Gure Jaunaren Barri Ona** (1960), **Apostoluen egiñak** (Donostia, 1961), **Alkartasun berria. Apostoluen egiñak eta idazkiak** (1965), **Salmutegia** (1967), **Lau ebanjelioak elkar artuta** (1973) eta azkenik **Euskal Biblia** (1976). Harrera eta zabalkunde handia izan zuten argitapenok, Bizkaiko partean batez ere.

Izan zuen zabalkundeagatik aipamena merezi duen beste itzulpen bat 1961an F. Mendizabalen itzulpenez eta J. Goitiaren oharrez argitaratu zen **Lau Ebanjelioak** da. Ohargarria da, jatorrizko testuarekiko leialtasun mota eta neurria aztertu gabean, beronen hizkuntz-taju bikaina.

(40) Ibidem, 349. or.

Itzulpen berezi ez-ohizkotzat jo litezke garai honetan Manuel Zelaia jaunak tzulitako **Apokalipsis** Torres Amaten gaztelerazko itzulpenetik egina, eta Toribio Etxerriak **Ibiltarixanak** liburuan argitara eman zituen Bibliako pasarteen itzulpenak.

Vaticano II Kontzilioaren ondoren, eta berorren eraginez, zenbait Bibli-itzulpen berriri ekiten zaio, Liturgiararako lehenik: Belokeko beneditarren Salmutegia, Orduen liburua, meza-liburuak.

Hauek guztiak, ordea, Vaticano II Kontzilioaren ondorioz sortu eta aldizkari honetan bertan komentatzen diren Euskal Elizbarruti Liturgi Batzordearen eta Elizen arteko Bibli-itzulpenenerako batzordearen lanetara bitarteko pausoak eta osagarriak dira.

Horien argibideak aldizkari honetan bertan aurki daitezkeenez, ordea, bidezkoa da irakurlea haietara bidaltzea.

SINTESIS

La Historia de las versiones bíblicas al euskara tiene su inicio con la publicación, el año 1571 de la traducción del Nuevo Testamento al dialecto labortano por el ministro calvinista Joanes Leizarraga.

Esto ocurría doce años después de que Juana de Albret, reina de Navarra y señora de Bearne abjurara públicamente del catolicismo y abrazara la reforma de

Calvino, la Pascua de 1559. La reina navarra se aplicó a imponer la reforma en sus estados, es decir en lo que le quedaba del reino de Navarra tras la anexión del Reino a Castilla, en la Merindad de Ultrapuertos, y en el Bearn.

Esta política obtuvo la adhesión del pueblo y la nobleza de Zuberoa, incluso de parte de la nobleza de la Baja Navarra, pero no así del pueblo, que opuso resistencia.

La traducción del Nuevo Testamento al euskara forma parte de los planes de establecimiento de la reforma en el país. Se basó fundamentalmente en la traducción al francés hecha por Pierre Robert, llamado también Olivetan (recuérdese que la Vulgata latina no tiene necesariamente ningún valor de «originalidad» desde el punto de vista de un ministro calvinista); este mismo texto sería adoptado, tras varias correcciones, como oficial para los calvinistas e impreso en 1688, posteriormente a la publicación del texto de Leizarraga.

Como en otras muchas lenguas, la traducción de la Biblia (en este caso solo el N. T.) al euskara, fué uno de los primeros libros que se publicó en esta lengua, el segundo. Teniendo en cuenta la falta de antecedentes a los que se pudiera referir el traductor, llama la atención la perfección alcanzada en esta primera traducción.

Sin embargo, al no prosperar la reforma emprendida en el Reino de Navarra, esta traducción no gozó de la difusión merecida, hasta que tres siglos más tarde se hicieron reediciones de algunos de los libros que la componen, a cargo de la sociedad bíblica de Londres principalmente.

Durante el siglo siguiente se llevarán a cabo otras odos traducciones bíblicas al euskara. La primera traducción del Antiguo Testamento, levada a cabo en Inglaterra por P. d'Urte (\pm 1700), que no se publicará hasta finales del s. XIX, y cuyo uso se reducirá prácticamente a su valor filológico. Y la traducción del N. T. por Harander (1740), que no se publicará hasta 1855 en una versión revisada.

Tras algunas traducciones y publicaciones a cargo de los protestantes en el primer tercio del s. XIX, llegan las primeras traducciones completas de la Biblia, junto con multitud de traducciones partes de ella en el tercer cuarto del s. XIX. La iniciativa de toda esta gran producción y esfuerzo de traducción corresponde al príncipe Luis Luciano Bonaparte, eminente filólogo y lingüista. Su interés por la lengua vasca y particularmente por los aspectos dialectológicos lo indujeron a la creación de un grupo de colaboradores, traductores todos ellos, a los que en su afán de disponer de muestrarios dialectológicos, encargó diversas traducciones bíblicas y de otros diversos textos. Entre ellos cabe destacar a J. Duvoisin, que tradujo la Biblia al dialecto labortano (publicada en Londres entre 1859-1865). Asimismo debe destacarse la figura de J. A. Uriarte, religioso vizcaíno a quien Bonaparte encargó la traducción de la Biblia al dialecto guipuzcoano, y partes de la misma a otros dialectos. De esta traducción solamente se editaron los primeros libros del A. T. Más que las ediciones llevadas a cabo sobre los textos traducidos (ediciones muy pequeñas, entre uno y doscientos cincuenta ejemplares), tuvo grandes repercusiones la preparación del equipo de colaboradores.

La primera mitad del presente siglo ve pocas traducciones bíblicas al euskara, hasta que en 1.959 se publica la traducción completa de la Biblia llevada a cabo y dejada sin publicar por R. Olabide, muerto 17 años antes. La tendencia purista a ultranza que esta traducción presenta en su lenguaje, impide sin embargo en gran medida su comprensión y aceptación por parte del público, y su uso en la liturgia.

El Concilio Vaticano II supone un nuevo impulso a las traducciones bíblicas. El año 1.977 se crea una Comisión Intereclesial para la traducción de la Biblia, que tras la publicación del N. T. se halla en estos momentos dedicada a la traducción del A.T. Otro tanto puede decirse de la Comisión Litúrgica Interdiocesana para la traducción de la Biblia, que publicó su versión del N.T. el año 1.980.

SUMMARY

The history of the biblical versions into the basque language began with the publication, in the year of 1571, of the translation of the New Testament into the dialect of Lapurdi, by the calvinist minister Joanes Leizarraga.

This took place twelve years after Juana of Albret, Queen of Navarre, and Lady of Bearn, publicly abjured the catholic faith and embraced Calvin's Reformation in the Easter of 1559.

The Queen of Navarre tackled to imposed the Reformation all along her states, that is, in what remained of the Kingdom of Navarre after its annexation to the Kingdom of Castille, as well as in the province of Ultrapuertos and the Bearn.

This policy gained the adherence of the population and of the noblemen of Zuberoa and even of part of the noblemen from Basse-Navarre, but not of its population, who opposed to it.

The translation of the New Testament into the basque language is a part of the plans set to establish the Reformation in the country. It was basically based upon the translation into french made by Pierre Robert, also known as Olivetan (it should be remembered that the latin Vulgate has not necessarily got any value of "originality" from the point of view of a calvinist minister); this same text would be adopted, after several corrections, as the official one for the calvinists and was edited in 1688, after the publication of Leizarraga's text.

As it happens in many other languages, the translation of the Bible (in this case, only the N.T.) into basque, was one of the first books published in this language, in fact the second. Bearing in mind the lack of records to be used as reference, it is astonishing the degree of perfection attained on this first edition. Nevertheless, as the Reformation undertaken in the Kingdom of Navarre did not prospere, this

translation did not spread as it should have been expected for a work of such quality, until three centuries later, some of the books included were reedited mainly by the London Biblical Society.

During the next centuries two more biblical translations into basque were made. The first translation of the Old Testament, made in England by P. d'Urte (± 1700) was not published till the end of XIXth century, and its use was practically reduced to its filological value. And the translation of the New Testament, which was not published until 1855 in a corrected version.

After some translations and publicacions made by protestants, in the first third of XIXth century, the first complete translations of the Bible appear, together with many partial translations, at the end of the same century. The initiative of all this vaste production and effort of translating, was taken by Prince Lucien Bonaparte, eminent filologe and linguist. His interest for the basque language and particularly for its dialectological aspects induced him to the creation of a group of collaborators, all of them translators, to whom he asked several biblical translations and other texts, willing as he was to have dialectological samples of different dialects. It should be specially mentioned among them J. Duvoisin, who translated the Bible into the dialect of Lapurdi (published in London between 1859 and 1865). It should also be mentioned J. A. Uriarte, a monk from Biscay to whom Bonaparte commended the translation of the Bible into the dialect of Gipuzkoa, and parts of it into other dialects. Only the first books of this translation of the Old Testament were edited. More than the edition of the translated texts (very short editions, from one to two hundred and fifty copies sold) the preparation of the team of collaborators had a greater echo.

In the first half of the present century, very few biblical translations come into light, until in 1959 the complete translation of the Bible made by and left unpublished by R. Olabide, dead seventeen years earlier, is published. The utter purist tendency presented by this translation in its language style, makes its comprehension very hard and the approval by the public and its use in liyurgy hardly impossible.

The second Vatican Council promoted again the biblical translations. In 1977 an Interecclesial Commission is created for the translation of the Bible, which after having published the New Testament is now working on the translation of the Old Testament. So much can be said about the Interdiocesan Liturgical Commission for the translation of the Bible, which published its version of the New Testament in 1980.